

Афанасьєва О.М., к. філол. н., докторант
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ТИПОЛОГІЯ РИТУАЛІВ У КОМУНІКАТИВНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ: КРИТЕРІЇ ВИЗНАЧЕННЯ

Статтю присвячено виділенню та опису основних критеріїв виокремлення та типологізації ритуалізованих форм комунікації. Розглядаються такі критерії ритуалізації комунікативного процесу, як конструювання особливої реальності, наділення, екологізація, виокремлення, (над)агентивність, модалізація, інтерактивність, метакомунікативність.

Ключові слова: комунікація, ритуал, типологія, критерії, цілеспрямування, лінгвопрагматика.

Вивчення комунікації в різних формах її функціонування є наразі одним із найбільш актуальних питань сучасного мовознавства. У процесі комунікації особлива роль належить ритуалізованим формам спілкування, які посідають надзвичайно важливе місце як безпосередньо у спілкуванні, так і в організації суспільного життя загалом (див. зокрема праці Дж. Карєя, Е. Гофмана, Е. Ліча).

Аналіз комунікативного процесу під кутом зору його ритуалізації ставить перед дослідниками низку питань, серед яких визначення типів ритуалу з огляду на їх комунікативну будову. У цій статті пропонується встановити критерії типологізації ритуалів за їх комунікативними складовими, що і складає її основну мету. Ці критерії досі не були об'єктом спеціального вивчення, а їх прагмакомунікативний опис – предметом аналізу, що визначає наукову новизну цієї розвідки. Представлені в цій статті теоретичні узагальнення спираються на опрацювання ритуалознавчих студій в галузі теорії комунікації, антропології, соціології, прагмалінгвістики та лінгвопрагматичний аналіз англомовних ритуалізованих комунікативних практик. У нашому дослідженні ми спиралися у першу чергу на склад компонентів у загальній структурі комунікації, як їх описували та представляли у розроблених ними комунікативних моделях такі дослідники, як К. Шеннон, У. Вівер, Ч. Осгуд, У. Шрам, Д. Берло, М. і Дж. Райлі, Г. Малецьке та ін. До них відносяться комунікативні актори (адресант / адресат), повідомлення, код, канал, комунікативна ситуація, контекст. Ці базові компоненти доповнюються такими прагмакомунікативними складниками, як мета комунікації, її вплив, інтерактивний характер комунікативного процесу, принципи його регулювання, комунікативні стратегії і т.п. (Г. Ласвелл, Дж. Гумперц, Г.П. Грайс, Р. Лакофф, К. Кербра-Ореккйоні та ін.).

Головним комунікативним критерієм типологізації ритуалізованих форм комунікації є мета спілкування, яка є складною, багатоступеневою і зумовлює конфігурацію та прагмакомунікативне навантаження основних компонентів комунікативної структури. З нашого погляду, основним спрямуванням комунікативного процесу, яке надає йому ознак ритуалізованості, є конструювання особливої реальності, складові якої

наділяються особливими ознаками і виконують особливі функції. Ця головна мета випливає з основної телеологічної настанови, а саме вирішення значущої для життєдіяльності спільноти чи індивіда *проблеми*. Наділення особливим характером такої комунікативно сконструйованої реальності та її складових стає важливим аспектом комунікативного цілеспрямування ритуалу. Воно полягає передусім у кореляції сакрального і профанного як смислів, які формуються в такому спілкуванні, а також ролей та функцій, якими наділяються її учасники.

Іншим аспектом є *екологізація* комунікативної ситуації, а саме способи її вписування до певного контексту та взаємодії з ним. Створення такого контексту, формування його елементів або використання існуючих форматів контекстуалізації утворює шкалу від максимально до мінімально ритуалізованих форм комунікації. Крім того, домінуючий тип контекстуальної обумовленості (космологічний, природний, суспільний, мікросоціальний і т.п.) може слугувати критерієм для виділення тих чи інших типів ритуалів.

Важливим критерієм ритуалізації є *делімітованість* комунікативної ситуації та її складових частин. Слід зазначити, що ритуалізація комунікативної ситуації починається на рівні її форматування, а саме *виокремлення* певної ситуації спілкування з-поміж інших, встановлення межі між спеціально сконструйованою комунікативною реальністю ритуалу та іншими практиками. Таке виокремлення є базовою делімітаційною ознакою ритуалізованого спілкування. *Делімітація, виокремлення і визначеність* є необхідними для встановлення певної системи відношень, формування певних конфігурацій функцій і ролей комунікативних акторів. Виокремлення певних типів ритуалізованих комунікативних ситуацій відбувається в рамках відповідних інституційних практик, наприклад, релігійної чи політичної. Ознаками таких делімітованих ситуацій є зокрема їх *фіксованість* в часі і просторі, визначеність учасників, періодичність. Крім того, зазначені вище розмежувальні ознаки формують такі визначальні для ритуалізованої комунікації смисли, як *виокремлення* певної групи чи індивіда, *включення / виключення* в межах відповідної спільноти в рамках опозиційних відношень *Ми / Вони, Я / Інший*.

У власне комунікативному плані метою ритуалізованих форм спілкування всередині сконструйованої таким чином реальності є спрямування загально комунікативної мети *спонування* (у діяльнісному, когнітивному, морально-етичному аспектах) до модусів, властивих саме ритуалізованій реальності. До них відносяться передусім *волітивність, дезидеративність, промісивність*. Крім того, ритуал особливим чином актуалізує *інтерактивний* характер спілкування, виділяючи глибинні смисли *обміну, надання, дарування*.

Критерії визначеності і наділення особливими ознаками і функціями стосуються передусім комунікантів, їх ролей та відносин. Виходячи з цього, ритуали можуть бути класифіковані передусім за *типом комунікативних акторів* (адресанта / адресата). Окрім таких загальних характеристик адресанта й адресата, як *індивідуальний / колективний, реальний (присутній) / потенційний (віртуальний)*, у даному випадку необхідно взяти до уваги ознаку *людської / (не)надлюдської* агентивності, яка відіграє визначальну роль у формуванні власне ритуалізованих форм комунікації. Слід зазначити,

що питання формування надприродної агентивності у різних культурах розглядається сучасними дослідниками, такими як К. Алкорга, Д. Баррет, Д. Берінг, П. Буайс, Д. Бальбуліа, С. Гутрі, С. Етран та ін., переважно з психокогнітивного погляду.

Ми розглядаємо ознаку *(не)надлюдської агентивності* у широкому плані, як наділення комунікативного актора властивостями, які передусім виявляються у можливостях діяльності, не притаманних людині. До таких властивостей слід віднести передусім часткову чи цілковиту відсутність *обмежень* щодо основних цілеформувальних параметрів комунікації, а саме *психокогнітивних, морально-етичних, діяль-нісних*. Це виявляється в таких ознаках:

- всеприсутність комунікативного актора або необмежена можливість присутності в певному місці;
- необмеженість в часі, надчасовість, позачасовість тощо;
- необмежені когнітивні властивості, зокрема інформованість щодо певного стану речей, особи чи групи осіб, їх дій, намірів тощо;
- абсолютна чи принаймні вища за людську інституційна здатність (зокрема щодо встановлення морально-етичних цінностей, інститутів влади);
- надлюдські можливості впливу як на людину, так і на інші живі і неживі об'єкти, ситуації, явища тощо;
- створення нового чи перетворення існуючого стану речей;
- надання певних властивостей, благ і т.п. живим істотам, неживим об'єктам тощо.

Спілкування з надлюдським агентом може набувати різних форм – від безпосередньо спрямованих до нього у культово-релігійних ритуалах, до звернення до такого агента як “третього” учасника комунікативної ситуації, свого роду референта, арбітра, сили, агентивності взагалі, що має уможливити здійснення мети комунікації у різних суспільно значущих чи побутових ритуалізованих формах спілкування. Як зазначає Р. Сосіс, “коли індивіди звертаються до богів, вони, звичайно, намагаються “комунікувати” з цими надприродними агентами, проте, щоб зрозуміти тиск селекції на формування молитви та інших видів релігійної поведінки, розрізнявальних позначок та заборон, слід зауважити, що основними комунікантами виступають не божества, а інші члени конгрегації” [4, с. 63]. З погляду М. Россано, основні ознаки релігії є надприродним поширенням суспільного життя людей, а уявлення про надприродних є не такими, що виходять із досвіду, а реляційними [2].

Вітання, побажання, формули ввічливості залучають надлюдську агентивність у різного роду модальних формах, за допомогою яких формується “інша” реальність зі своїми специфічними параметрами. До них відноситься часова перспектива, яка включає невизначене майбутнє, а також над- чи позачасовість (“узагалі”, “завжди”) чи “іншочасовість” – “у певний можливий момент”.

Крім того, особа, до якої звернено такі повідомлення, наділяється певними винятковими якістьми. У формулах ввічливості, наприклад, вибаченнях, це може виражатись як розбудова соціокомунікативної ієрархії на основі певної гіперболізації позитивної оцінки адресата (часто імпліцитної) та негативної – адресанта. Така валоризація надає адресату винятковості, що зближує його з власне надлюдським

агентом. Сама агентивність виявляється здебільшого імпліцитно, як деяка сила, яка персоніфікує, надає граматичної суб'єктності та діяльнісним ознак неживим об'єктам чи явищам, перетворює їх, виявляється через них.

У такий спосіб надлюдська агентивність включається до світських комунікативних форматів і медіатизує людські стосунки, відношення з довкіллям, переважно в напрямку їх гармонізації, співпраці між акторами. Ці характеристики агентивності визначають і мету комунікативної взаємодії – прохання (або погрозу) щодо здійснення бажання.

Іншим аспектом такої комунікації є її *медіатизований* характер. Наявність *медіатора* (*media*), який забезпечує спілкування між надлюдськими агентами (чи агентивністю) і реальними комунікативними акторами характеризує як релігійні, так і світські ритуали. Особливу роль у сучасному світі відіграють ЗМІ як медіатор головних суспільних процесів, що породжує нові ритуалізовані форми медійної комунікації.

Особливими моментами залучення надлюдської агентивності є ритуально позначені події, такі як ритуали переходу (хрестини, завершення навчання, весілля, відзнаки і нагороди і т.п.), циклічні та комеморативні ритуали (день народження, річниця, національне свято). Особливу роль відіграють форми окличності, привернення уваги, звертання, які тісно пов'язано з ситуаціями вітання.

Виходячи з вищенаведених критеріїв, до основних груп ритуалізованих комунікативних практик слід віднести гармонізувальні (кооперативні, адаптаційні), змагальні (конфліктогенні) та прописово-інституційні. Так, агентивність може стосуватися певної моделі, ідеалу, до яких прагнуть комуніканти, спільнота. Вони виступають як набір ознак, які втілюються у конкретні образи – предків, традицій, звичаїв, уявного стану речей, колективного ідеалізованого образу групи, її представників, влади, умов для належної життєдіяльності, гармонізації з довкіллям тощо. Такий віртуальний агент є пов'язаним з модальністю волевиявлення, надії, (по)бажання (удачі, здоров'я, щастя, добробуту, здійснення бажань, доброго дня і т.п.). Чутливими компонентами втілення гармонізувальної агентивності є природні та надприродні об'єкти і сили, соціум, родина.

Антиномічним аспектом є змагальність, виключення чужого, боротьба за певні блага, матеріальні і символічні, що виражається в ритуалізованих формах погрози, виклику, образи, поєдинку тощо (наприклад, спортивні та інші змагання, змагання “*sounds*”, аналізовані В. Лабовом [1, с. 297-353]). Чутливими компонентами втілення конфліктогенної агентивності є родина, гендерні ознаки, людське / тваринне.

У своїй основній інституційній функції ритуалізація слугує цілям виокремлення груп чи індивідів, структурування суспільства, нормотворення [3], регламентації, що найяскравіше виявляється в юридичній, військовій, дипломатичній сферах. При цьому сама спільнота чи її певна частина сублімується у надагента, іменем якого проголошуються певні норми.

Слід зазначити, що ритуалізовані форми комунікації відзначаються також *спеціальними* моделями поведінки, використанням *спеціальних мовних та інших семіотичних субкодів*. Їм властиве метакомунікативне навантаження, адже сам процес ритуалізованої комунікації набуває власної значущості.

Отже, до основних критеріїв виділення і типологізації ритуалізованих форм комунікації слід віднести:

- конструювальність (створення спеціальної реальності) або включення її чи її елементів до певної комунікативної ситуації;
- наділення особливими ознаками, значенням, смислом (у кореляції сакрально-го і профанного);
- екологізацію – способи вписування і референції до контексту;
- делімітацію / виокремлення;
- визначеність та фіксованість;
- спонукальність у модусах дезидеративності, волітивності, прописовості, промисливості, пермісивності;
- інтерактивність як обмін, надання, дарування;
- надагентивність та медіатизацію;
- метакомунікативність гармонізаційних, конфліктогенних та прописово-інституційних практик

Наявність цих ознак, їх домінантна чи прихована (послаблена) роль можуть слугувати критеріями для:

- 1) розрізнення ритуалізованих і неритуалізованих форм комунікації;
- 2) визначення ступеня ритуалізації комунікативного формату;
- 3) виділення видів ритуалізації комунікативної ситуації.

Перспективою подальших досліджень вважаємо застосування визначених у цій роботі критеріїв до детальної типологізації англословних ритуалізованих комунікативних практик за їх основними лінгвопрагматичними ознаками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Labov W.* Language in the Inner City. Studies in the Black English Vernacular / William Labov. – University of Pennsylvania Press, 1972. – 440 p.
2. *Rossano M.J.* Supernaturalizing Social Life Religion and the Evolution of Human Cooperation / Matt J. Rossano // *HumanNature*. – 2007. – № 18 (3). – P.272-294. – Режим доступу від 24.02.2017: https://www2.southeastern.edu/Academics/Faculty/mrossano/recentpubs/super_proofs.pdf
3. *Rossano M.J.* The essential role of ritual in the transmission and reinforcement of social norms / Matt J. Rossano // *Psychological Bulletin*. – 2012. – № 138 (3). – P.529-549.
4. *Sosis R.* Religious Behaviors, Badges, and Bans: Signaling Theory and the Evolution of Religion / Richard Sosis. – In : Where God and Science Meet. – Vol. 1. Evolution, Genes, and the Religious Brain. – Praeger Publishers, 2006. – P. 61-86.

Стаття надійшла до редакції 5 квітня 2017 р.

*Афанасьева О.Н., к. філол. н., докторант,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, Київ*

ТИПОЛОГИЯ РИТУАЛОВ В КОММУНИКАТИВНОЙ ПЕРСПЕКТИВЕ: КРИТЕРИИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ

Статья посвящена выделению и описанию основных критериев размежевания и типологизации ритуализованных форм коммуникации. Рассматриваются такие критерии ритуализации коммуникативного процесса, как конструирование особой реальности, наделение, экологизация, выделение, (над)агентивность, модализация, интерактивность, метакоммуникативность.

Ключевые слова: *коммуникация, ритуал, типология, критерии, целенаправленность, лингвопрагматика.*

*Afanasieva O.M., PhD., Postdoctoral student
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

TYPOLOGY OF RITUALS IN THE COMMUNICATIVE PERSPECTIVE: CRITERIA AND DEFINITIONS

The article is devoted to the identification and description of the main criteria for delimitation and classification of ritualized forms of communication. We consider such criteria for ritualization of communicative process as a construction of a special reality, endowment, ecologization, isolation, (super)agency, modalization, interactivity, metacommunication.

Keywords: *communication, ritual, typology, criteria, purposefulness, linguopragmatics.*

УДК 811.11'42=111

*Бабура О.В., к. філол. н., асист.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ*

ГЕЙМІФІКАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПЕРЕКОНАННЯ У КОНТЕКСТІ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Стаття присвячена поняттю гейміфікації і її ролі у процесі впливу на адресата повідомлення. Елементи гри аналізуються у контексті екологічної культури на матеріалі комп'ютерних програм на екотематику. Особлива увага приділяється гейміфікації на рівні окремих лексичних одиниць і персуазивних стратегій.

Ключові слова: *гейміфікація, персуазивність, екологічна культура, персуазивна стратегія, візуалізація.*

Особливості мовознавчих досліджень ХХІ ст. все частіше стають яскравим свідченням того, що сучасна лінгвістична наука продовжує йти шляхом від “чистої”, “іманентної” лінгвістики до лінгвістики як “відкритої системи”, яка вільно інтегрується з іншими галузями людських знань. Поява нових лінгвістичних напрямів обумовлюється новими реаліями життя (комп'ютерна лінгвістика, корпусна лінгвістика,